

НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНЕ В АНТРОПОЦЕНТРИЧНОМУ ТЛУМАЧЕННІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Надія ІВАНЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються проблеми національно-мовної картини світу, пов'язані з її антропоцентричною інтерпретацією. Пропонується міжмовне зіставне дослідження лексичних одиниць української та англійської мов лексико-семантичного поля добро / good.

Ключові слова: мовна картина світу, національна специфіка, антропоцентризм, системність, семантичні відтінки, збіг, розбіжність.

The article views the problems of the national language picture of the world, connected with its anthropocentricity. Interlingual comparative research of the language units of Ukrainian and English of the lexical semantic field good is discussed.

Key words: language picture of the world, national specificity, anthropocentricity, systematic approach, semantic shadows, similarity, difference.

Мова виступає однією з форм фіксації національно-культурної спадщини. Отже, мовна картина світу – це також картина з життя кожної окремої мови та її носіїв у тісному зв'язку з історією та сучасним життям народу, його культурними надбаннями. Вона антропоцентрична за своєю суттю і відбиває не лише образ світу сам по собі, а й фіксує правила орієнтації людини у світі, задає стереотипні сприйняття. У мові відображено накопичений досвід людства, вона виступає “ментальним дзеркалом” національно-культурних цінностей. Завдяки мові людина виражає і пізнає саму себе, репрезентуючи етнічну самосвідомість.

Мова посідає центральне місце в добу антропологічної філософії. Вона надає концептуальній моделі світу власне людську – антропоцентричну інтерпретацію. Національна мова розглядається в різних аспектах засобом лінгвокультурологічного осмислення цього феномену людської культури, адже мова – відображення досвіду у формі знання [5: 94]. Актуалізувався погляд на мову і як на інструмент когніції світу, і водночас як на “скарбницю” результатів його пізнання.

Антропоцентризм у погляді на світ виявляється в орієнтації на людину та сферу її діяльності. Сучасні дослідники намагаються пояснити одне з найскладніших явищ природи – людську свідомість і механізм та особливості осмислення зовнішнього світу, що лежать в її основі. Когнітивний напрямок проходить у незмінному середовищі вічних людських проблем, намагання вирішення яких пов'язані з бажанням зрозуміти, як людина інтерпретує світ і себе у ньому [3]. Тож проблема того, як здійснюється закріплення, накопичення і зберігання знань про світ засобом мовних одиниць, набуває сьогодні ще більшої актуальності. Пошуки науковців спрямовані на “виявлення універсальних і національно-специфічних рис у семантиці різних мов” [1: 630].

Мовна картина світу уявляється як спосіб організації мислення й пізнання світу, адже світ постає для людини таким, яким вона пізнає його й засвоює. Картина світу розкриває специфіку людини, її буття, складні стосунки зі світом і визначає сутність людського існування. Тому цікавим з точки зору лінгвістичної науки видається зв'язок між семантичною реалізацією і “когнітивною суттю” кожної окремої лексеми.

Національна мова у свій неповторний спосіб інтерпретує різні явища, традиції, звичаї, обряди, спосіб життя, кодує досвід колективно-історичної групи. Саме тому в сучасній лінгвістиці в добу загостреного чуття національної самосвідомості заактуалізовано ідею мовної картини світу. Національну мову можна розуміти як цілісну мовну картину світу, тобто певним чином побачення очима етносу світ. Саме в такому напрямку йде сучасна розробка концепції мовної картини світу. Оскільки неможливо охопити мову загалом (всі її одиниці та рівні), то вивчають її окремі фрагменти, розглядають питання, як засобом одиниць мови виражається найвище світобачення певного етносу.

Мова конструює, вибудовує саме ті виміри позамовної дійсності, які невідомі іншим етнокультурним системам [4: 519]. Будь-яка специфіка національної семантизації смислу і формування мовних картин світу виявляє себе лише в порівнянні з іншими мовними картинами. Національна мовна картина світу – це відчуття і сприймання світу за допомогою засобів мови, вербалізована інтерпретація довкілля певним мовним соціумом. Вивчення національної мовної картини світу, спроба поглянути на мову з точки зору антропоцентризму та системності – дає нове осмислення лінгвістичних подій. Отже, *актуальність* пропонованого дослідження полягає в міжмовному зіставному аналізі лексичних одиниць української та англійської мов, що сприяє виявленню додаткових семантичних відтінків одиниць, які втрачаються під час внутрішньомовного аналізу.

Мета статті – зіставлення лексико-семантичних полів української та англійської мов, що дає можливість простежити збіг або розбіжність їхньої семантичної структури, співвідношення ядра та периферії. Це сприяє як детальному відображенню семантики, встановленню межі лексико-семантичних змін досліджуваних полів, так і виявленню тих спільних й відмінних рис мовного вираження позамовних явищ, які віддзеркалюють спільність і розбіжність лексико-семантичних процесів у порівнюваних мовах.

Структура досліджуваного лексико-семантичного поля *добро* будується на основі прототипового принципу, внаслідок протиставлення центральних і периферійних елементів [2: 32].

Специфіка поняття “добро” в англійській і українській мовах – те, що сутності, яким може бути приписана ця ознака, відповідають уявленням людини про універсальні еталонні й норми. Добро – це щось правильне та гармонійне: поступки, дії, думки і т. п. Правильне з точки зору законів світобудови, тобто тих законів, за якими ми створені.

Отже, як показує мовний матеріал, в англійців поняття “добро” здебільшого збігається з українським. Добро – це моральна цінність, а кожна цінність слугує системою орієнтирів, що допомагають людині обрати найбільш раціональну поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях, застерігають її від помилок, визначають правила стосунків. Тому лексико-семантичне поле *добро*, у якому внокремлюються інші мікрополя, що відображають морально-етичні норми, має саме оцінний та ціннісний характер.

Ядриними одиницями зіставлюваних полів виступають лексеми **добро** в українській мові й **good** (n) – в англійській. Варто зауважити, що в україномовній картині світу фіксується два відповідні лексеми **good** (n) – **добро** і **благо**. При цьому, як показує фактичний матеріал, останні перебувають у тісній смисловій співвіднесеності, що виявляється в можливості їхнього реалізації в межах одних і тих самих або тотожних за змістом контекстах. Напр.: [Надія]: *Сам ти злиднював, так хай хоч діти добра зазнають* (СУМ, II, с. 253).

Ідея добра глибоко закладена у свідомості як українця, так і англійця. Поняття добра викликає зацікавленість у людини як свідомої істоти. Адже кожна особа оцінює певну дію як позитивну, це може означати, що вона могла би вчинити так само. Отже, вона глибоко переймається пізнанням цього феномена, оскільки може опинитися в таких самих обставинах. Виступаючи ключовою, лексема **добро** в українській мові об’єднує навколо себе близькі за змістом оцінні елементи, тим самим формуючи в межах загального семантичного простору свої індивідуальні, семантично протиставлені мікроструктури. Так, в орбіті одиниці **добро** знаходяться лексеми **доброчесний, добродушний, добротливий, милосердний, гарний, чуйний** і низка інших, співвіднесених із ними спільністю смислової та ідейно-філософської спрямованості. Пор. уживання лексеми **привітний, гарний**: *Цілий світ робив Микитці наперекір: дома його зневажали й били, на селі його били, від нікого не чув привітного слова, хіба тільки сварку* (СУМ, VII, с. 143). *Ти дала мені багато гарного за цих два роки, внесла тепло й світло в моє одиноке життя* (СУМ, II, с. 84).

Наявність у семантиці кожної з таких лексем ознак того, що є позитивним, зумовлює їхню тісну співвіднесеність з домінантами парадигми **добро – благо**. При цьому кожний із членів названої парадигми не лише сам “корегує” свою семантику в співвіднесеності з лексемами **добрий і благий**, але й збагачує їх конкретним смислом. Дійсно, в існуючій парадигматичній співвіднесеності **добрий, благий** – це і радісний, і милосердний, і дружелюбний, і правдивий, і милостивий і т. ін.

Зазначені вище лексеми, які входять у мікросистему лексем **добро**, тією чи іншою мірою відбиваючи у своїй семантиці головний оцінний компонент – “що має позитивну оцінку з точки зору моралі”, водночас експлікують певну, притаманну лише семантиці саме окремої лексеми семантичну ознаку.

Семантичний компонент ‘good’ (adj.) виявляється найактивнішим у мікрополі англійських мовних одиниць *benefit*. Він об’єднує одиниці ядерного мікрополя між собою різними видами словесних опозицій, а також із лексемами периферії. Так, в екіполентних опозиціях лексеми **good** (n), **goodness** з одиницею **excellence** він виступає інтегруючим.

Значення добра в англійській мові має і лексична одиниця **goodness**, про що свідчать її сема ‘good’ (n): *Goodness, is that which makes Men prefer their Duty and their Promise before their Passions, or their Interest* (OED). Вона також манифестує поняття доброти, благодійності, щедрості. У її семантиці міститься характеристика моральних чеснот, добротності, про що свідчать її приватна опозиція з лексемою **virtue**.

Отже, моральні чесноти – головна вимога англійця до себе та інших, критерій цінності особистості. Уявлення високої моральності, цілісності особистості, в чому і виявляється

найвище добро, позначає англійська одиниця **virtue**. Це мудрість, що ґрунтується на знанні добра і яка робить дії і вчинки, співвіднесені з добром. У системі англійської мови згадана лексема – синонім одиниці **excellence**. Напр.: *Virtue is not to be considered in the light of mere innocence, or abstaining from harm, but as the exertion of our faculties in doing good* (WIDEL, III, с. 2556).

Як засвідчують тлумачні словники української й англійської мов, слова укр. **добрий** і англ. **good** (adj.) багатозначні. Вони характеризуються розгалуженістю своїх лексичних значень, що уможливило їхні широкі парадигматичні зв'язки у досліджуваному полі. Ці лексеми найбільш загальні в обох мовах при схваленні, прихильному ставленні, означаючи існування в найвищому чи принаймні задовільному ступені гарних якостей, характеристик самих по собі або корисних для певних цілей. Характеристик можуть стосуватися осіб або речей. У першому випадку головна ідея, виражена цим одиницею, стосується успішності, ефективності рис характеру людини, а в іншому – включаються самі різноманітні властивості об'єктів. Обидві одиниці позначають спільну ознаку доброзичливості, прихильності, чуйності, приязного, шанобливого ставлення до інших, привітних, лагідних взаємин. Вони також виражають ознаку – який приносить радість, задоволення, в основі якого лежить бажання добра. Пор. уживання лексем у літературних текстах: *Йому хочеться сказати старовірам щось радісне, приємне, несподіване. Він почуває себе добрим вісником* (СУМ, II, с. 322). *They were so good as to let me associate books of mine with their names* (OED). У наведених прикладах лексема **добрий** реалізує не просто значення хороший, благодійний і т.п., а й значення ознак добра з точки зору християнської моралі.

Семантичні компоненти укр. **добрий** 'схвалюється', 'гідний', 'похвала', 'шана', 'повага' й англ. **good** (adj.) 'morally', 'excellent', 'commendable' характеризують значення ознак достоїнності, незаплямованості, що заслуговує на похвалу. Цим самим англійська лексема **good** (adj.) засвідчує привативні опозиції з периферійним одиницею **worthy, sound** мікрополя *benefit*.

Ознаку корисності відображають як укр. **добрий**, так і англ. **good** (adj.), які містять у семантичному змісті семантику 'корисний' і 'useful' відповідно. Англійська лексема **good** семантичною маніфестує складне поняття, що включає причинно-наслідкове відношення між об'єктом, який оцінюється як корисний, і певним результатом та корисністю самого результату. Тож таке вживання одиниці **good** безпосередньо вказує на інше тлумачення, в якому вона означає бути по-справжньому добрим.

У семантичному складі англ. **good** (adj.) наявний семантичний компонент 'right', який не фіксується в укр. **добрий**. Він виявляється інтегративним в еквіполентній опозиції з елементом **just** мікрополя *truth*. Важливо зауважити, що правильний не означає морально позитивний. Адже, наприклад, вчинок може бути правильним, тому що саме так треба чинити в певний момент обставин. Хоча правильна дія не завжди позначає добрий вчинок із точки зору моралі англійського суспільства. Напр.: *The inhabitants of Great Britain were persuaded that it was not good to be without an ancestor* (OED).

Слід зазначити, що, характеризуючи особу, англ. **good** відзначається особливим значенням – моральність, моральне добро, чеснота. Вживаючись для вираження морального схвалення, ця лексема завжди прямо або опосередковано стосується людини. Навіть стосовно позитивного вчинку чи дії, посилення експліцитно веде до характеристик людини.

Оцінюючи характер людини з моральної точки зору, можна зробити це лише фактично, вказуючи на його особливості. Говорити про людину, що вона є доброю, розумною і т. ін. – означає хвалити її, позитивно оцінювати. В англійській мові виділяємо ще один елемент зі значенням бути добрим, доброзичливим – **kind**, який вступає гіперонімом у привативній опозиції з лексемою **good** (adj.). Деякі філософи розрізняють ці слова тим, що **kind** характеризує "природні" якості людини, а **good** (adj.) – "неприродні" [298, с. 91]. Стосовно осіб, їхніх рис характеру вживаються обидва слова в англійській мові, які утворюють між собою еквіполентну опозицію. Проте лексема **kind** відбиває семантику якостей, даних людині від народження – доброзичливість, ласкавість, доброту, люб'язність, уважність. Лексична одиниця **good** (adj.) може характеризувати також предмет, речі, дії, вчинки, називаючи такі їхні ознаки, як правильний, ефективний, доброякісний, достатній, дійсний та

ін. Пор. їхнє вживання: *They were exceedingly kind; they insisted upon our staying till our clothes were dry* (OED). *Society did not see anything either unseemly or unmanly in man administering a good beating to his wife* (OED).

Українська лексема **доброзичливий** референціоє значення дбайливого, співчутливого ставлення, бажання зробити добро, користь. Напр.: *Ганна промовчала, і мовчання це, як і раніше, здалося Малахову дуже сприятливим і доброзичливим* (СУМ, II, с. 325). Сема 'лагідний' вступає інтеграційною для одиниць **добросердний/-сердий, добродушний, добротливий**, які характеризуються спільною семантикою ласкавості, приязні, прихильності до людей і до всього навколишнього. Останні дві в системі української мови вступають в опозицію тотожності й функціонують як абсолютні синоніми. Всі зазначені вище лексеми перебувають в екіполентних опозиціях із мовною одиницею **доброзичливий** за рахунок інтегрантів 'добрий', 'ставлення'. Напр.: *Лишився він такий, як і був, мудрий, врівноважений, добросердний до людських страждань, лихий до тихатих панів* (СУМ, II, с. 325).

Семантичний компонент 'добро' спостерігається в тлумаченнях лексичних одиниць **доброчинність, благодійний, добродійний, добротливий**. Дві останні вступають у систему української мови ідеографічними синонімами. Крім ознак добрий, благодійний, у семантиці одиниць **благодійний** знаходить своє відображення й інша характеристика – призначений для подавання матеріальної допомоги бідним, сиротам. Семантично близькі до названої лексеми **благодійність, благодіяння**, що відбивають спільне поняття. Отже, лексична семантика досліджуваних елементів **добродійний, благодійний, добротливий, добротливий, благодіяння, благодійність** межує з семантикою елементів периферійного мікрополя *допомога*.

Семантику ознак того, який добре налаштований, доброзичливий, великодушний, благодійний відбивають англійські лексеми **benevolent, propitious, charitable, gracious**. У семантичному складі двох останніх виявляється спільна сема 'benevolent', яка вступає інтегруючою в їхній екіполентній опозиції. Напр.: *An essentially selfish motive can often be traced beneath the gracious surface* (OED).

В англійській мові, як і в українській, значення благодійності, добротливості реалізується в лексичних одиницях **charity** та **benevolence**. Остання семою 'benevolent' вказує також на підтримку, допомогу бідним. На відміну від укр. **благодіяння, благодійність** англ. **beneficence, benefaction** – взаємні в значенні. У системі англійської мови вони функціонують як ідеографічні синоніми. Пор. уживання укр. **благодіяння** й англ. **benefaction**: *Велике було б благодіяння [для поміщиків], – зауважив Василь Опанасович, – коли б з предрезерватів наших кріпаків, що тікають до Костянтиноградського повіту, стягували штрафи* (СУМ, I, с. 193). *What it [divine goodness] will do in the way of positive benefaction?* (OED).

Людська доброта, привітність, ласка, люб'язність характеризуються лексемами англійської мови **kindness, goodness, generosity**, що функціонують як синонімічні утворення. Проте зміст останньої виявляється ширшим, оскільки ця одиниця здатна характеризувати як поняття великодушності, сердечності, благородства, так і щедрості та входить в систему мови в синонімічні відношення з елементом **munificence**, що існує на позначення поняття надзвичайної щедрості. Напр.: *Generosity is nearly allied to extravagance* (OED).

Доброта – одна із характерних рис українського народу. Мовна одиниця **доброта** референціоє подібну семантику в українській мові. Однак вона не виявляє семантичних зв'язків із лексемою **щедрість**, внутрішній зміст якої, на відміну від англ. **generosity**, набагато вужчий і яка належить до периферійної зони мікрополя *благо*. На відміну від неї, українська одиниця **щедрість** маніфестує лише властивість ділитися своїм майном, коштом та якістю ознак багатий: *Земле-землице, ми в пожадливості своїй хочемо узяти від тебе побільше, забуваючи, що при всій щедрості настане колись край твоїм багатством* (СУМ, XI, с. 578).

В обох досліджуваних мовах виявлені синоніми на позначення доброзичливого, співчутливого ставлення, прощення, вияву жалості, помилування. Так, наприклад, в англійській мові екіполентну опозицію утворюють мовні одиниці **mercy** й **clemency**. Подібність цих одиниць виявляється і на лексичному, і на стилістичному рівнях, оскільки

обидві воєни є стилістично нейтральними. В українській мові подібні семантичні відношення виявляють лексеми **милосердя** і **милість**. Пор. уживання укр. **милосердя** й англ. **mercy**: *Знали й бачили [селяни], що коноводи, не сподіваючись милосердя, боронитимуться до загины* (СУМ, IV, с. 323). *Disappointment, and the knowledge of Catherine's and Mary's satisfaction, had made Henry strike at both of them without mercy* (OED). Семантично наближений до згаданих одиниць **милосердя** та **милість** український елемент **співчуття**, який репрезентує уявлення про чужине, прихильне ставлення до когось-небудь, а також почуття жалю, викликане чимось-небудь горем. Його семантика 'доброзичливий' входить і до внутрішнього складу лексеми **милосердя** та виступає інтегративною в їх еквіполентній опозиції. Напр.: *Мужність, з якою вона боролася з сльозами, викликала у нього глибше співчуття, ніж могли б викликати її сльози* (СУМ, IX, с. 522).

Різне семантичне наповнення спостерігається в укр. **добродіяти** й англ. **to good**. Український елемент **добродіяти** семантично кваліфікує дію, пов'язану з наданням допомоги. Він виявляє тісні парадигматичні зв'язки з одиницями периферії, наприклад, **допомагати**, **клопотатись**, **підтримувати**, **дбати**, **сприяти**. На відміну від нього в англ. **to good** простежується дія творити добро, ставати краще, покращувати/-сь, удосконалювати/-сь, приносити користь: *The servant sleeps and the Master wakes, thinking how he may maintain good him, and do him kindnesses* (OED). В англійській мові лексична одиниця **to good** семантично співвіднесена з центральним словом поля **good** (n), через яке і представляється її семантика у тлумачному словнику англійської мови. Натомість мовна одиниця **добродіяти** виявляє семантичну подібність із лексемами **благодіяння**, **благодійність**, **благодійний** спільним семантичним компонентом 'допомога'.

Значення ознак гарний, гармонійний стосовно зовнішнього вигляду, а також значення позитивних якостей чи властивостей особи або об'єкта знаходить своє відображення в семантиці лексеми **goodly**. Подібною семантикою характеризується й українська одиниця **гарний**. Напр.: *The land which sent forth such goodly stores* (OED). *Сама Венеція, де я вже другий день – така гарна, що трудно описати* (СУМ, II, с. 34). Англійська мовна одиниця **sound** має розгалужену систему значень, розкриваючи однією із семантик 'good', спільний із описаними вище елементами семантичний зміст. Її диференційні семантичні компоненти, наприклад, 'healthy', 'safe', 'sincere', 'true', 'honest', 'straightforward' вказують на такі ознаки, як здоровий, розумний, доброякісний, чесний, відвертий, надійний. Напр.: *The requisites that form a friend, a real and a sound one* (OED).

Спільна риса досліджуваних мовних одиниць в українській і англійській мовах – вказівка на людські чесноти, моральні устої, позитивні риси характеру людини, особливості поведінки та спілкування. Оцінний компонент присутній у лексемах обох зіставлених мов, а тому дає можливість класифікувати досліджуване поняття "добро" як загальнооцінне.

Семантичні зв'язки часто виражаються співвіднесенням не однієї, а декількох семантик. На парадигматичному рівні це відображено еквіполентними опозиціями, які свідчать про перетин значень, інтегративні та диференційні семантики в структурі слова. Еквіполентні опозиції виступають найпоширенішим різновидом семантичних зв'язків між досліджуваними одиницями в обох мовах. Це говорить про наявність значної кількості слів, які висвітлюють різні аспекти позначуваного об'єкта і є ідеографічними синонімами у системі мови.

До відмінних рис зіставлюваного поля в українській і англійській мовах належить кількісно різний семантичний склад одиниць досліджуваного фрагмента кожної мови, особливості відношень між основними центрами й периферією. Більша кількість семантик у лексичних одиницях англійської мови свідчить про те, що воєни здатні відобразити більше аспектів, характеристик одного об'єкта. Українські лексеми навпаки характеризуються конкретністю своїх значень, оскільки містять меншу кількість семантик.

Перспективною подальшого дослідження може бути зіставне вивчення фразеологічних одиниць у двох мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1995. – Т. 1. – 472 с., Т. 2. – 768 с.
2. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. XXIII. – С. 12-51.

3. Keesing R. Radical Cultural Difference: Anthropology's Myth? // Language Contact and Language Conflict. – Amsterdam-Philadelphia, 1994. – P.3-23.
4. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Basic Books, 1996. – 412 p.
5. Thomas L. Happiness // The Philosophical Quarterly. – London: Macmillan, 1998. – №18. – P. 97-113.
6. Словник української мови: В 11-ти томах. – Т. 1-11. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
7. OED – Oxford English Dictionary Online. / ed. by J.Simpson. 3rd edition, 2000-2004 – Oxford: Oxford University Press. – <<http://dictionary.oed.com/cgi/entry/00181778>>
8. WIDEL – Webster's International Dictionary of the English Language. Unabridged. – Vol. I-III. – Chicago, London: Encyclopedia Britannica. – 1976. – 1016 p. – 1993 p. – 3136 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Іваненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія.